Skript
HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Artikel: Spectatorschriften over de ‘petit-maître’- Een casus in achttiende-eeuwse genderdiversiteit
Auteur: Pia van der Schaft
Verschenen in Skript Historisch Tijdschrift, jaargang 48.3, pp. 15-23.
© 2026 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam
p-ISSN: 0165-7518
e-ISSN: 3051-2506

Abstract: This article explores descriptions of effeminacy in Dutch spectator periodicals across the eighteenth century. The stereotypically effeminate fictional character known as the ‘petit-maître’ is used as a case study to explore physical and character traits attributed to the effeminate man. In this way, the historical meaning of effeminacy is mapped and its connections to national identity, race and the gender binary are traced. The case study provides insight into several concepts associated with moral decline, such as lavishness, inauthenticity and the transgression of social norms. By uncovering the internal logic within this associative thinking, the case study demonstrates the complex meaning of gender transgression in Dutch eighteenth-century moralising literature.

Skript Historisch Tijdschrift is een onafhankelijk wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

SPECTATORSCHRIFTEN OVER DE 'PETIT-MAÎTRE'
EEN CASUS IN ACHTTIENDE-EEUWSE GENDERDIVERSITEIT

Pia van der Schaft

In de achttiende eeuw verkondigden cultuurcritici in zogeheten spectatortijdschriften dat de Nederlandse man verviel in 'verwijfdheid'. Aan de hand van een fictief personage, de 'petit-maître', schetsten zij dit fenomeen als een bedreiging voor de Nederlandse Republiek. De analyse van dit personage toont een complexe betekenis van verwijfdheid, die verband hield met noties van ras, beschaving en Nederlandse identiteit.

'Niets is haatelijker in een Man, niets baart meer kwelling voor eene vrouw, dan een verwijfd Egtgenoot,' zo stelde een anonieme auteur in 1764. Volgens de schrijver zou zo'n type, in de bron beschreven als een 'manwijf', door iedere fatsoenlijke vrouw worden afgekeurd.[1] De tekst verscheen in *De Denker*, een tijdschrift dat tussen 1763 en 1774 kritiek leverde op de cultuur van de Nederlandse Republiek en het gedrag van haar inwoners. De anonieme schrijvers achter het blad hoopten daarmee hun lezerspubliek 'het zij door schaamte, het zij door overtuiging, tot inkeer te brengen' en aan te zetten tot zelfverbetering.[2]

De Denker was een spectatortijdschrift. Dit waren periodieken waarin een fictieve auteur, de Spectator, kritiek leverde op de samenleving om lezers 'beschaving' bij te brengen. In navolging van de Engelse tijdschriften *The Tatler* en *The Spectator* verscholen ook Nederlandse auteurs zich achter het Spectator-personage. Aan de hand van karakterschetsen van ongemanierde personages onderwezen zij hun publiek in 'juist' gedrag.[3] In deze bronnen uitten tal van anonieme auteurs ook hun zorgen over de staat van de mannelijkheid van de Nederlandse man. Ze beschreven verwijfdheid als 'een Kanker, een Pest, die groot en klein besmet', en zelfs 'de verdorvenheid van [de] Eeuw'.[4] Dat deze angst voor een verlies van mannelijkheid in de spectatorschrijften regelmatig opduikt, roept de vraag op wat de spectator-schrijvers onder 'verwijfdheid' verstonden, en waarom zij het als bedreiging zagen.

Na een kort overzicht van voorgaand onderzoek naar vroegmoderne mannelijkheid analyseer ik in drie delen de eigenschappen die spectator-schrijvers toekenden aan de 'verwijfde' man. In het eerste deel breng ik zijn uiterlijke kenmerken in kaart. In het tweede deel beschouw ik zijn innerlijk en gedrag. Aan de hand van culturele ontwikkelingen in de achttiende-eeuwse Republiek toon ik aan dat verwijfdheid verband hield met ideeën over genderambiguïteit en misleiding, waar ik in het derde deel nader op inga.

De verwijfde man in de historiografie

De hoogtijdagen van het onderzoek naar vroegmoderne mannelijkheid liggen, helaas, achter ons. De invloedrijkste onderzoeken hierover verschenen in Engeland in de jaren negentig van de vorige eeuw. Ze toonden aan dat er in de achttiende eeuw gelijktijdig meerdere ideeën van mannelijkheid bestonden, waarvan verwijfdheid er één was, en dat die samenhingen met andere identiteitsmarkers, zoals klasse, ras en nationaliteit.[5] Toen de Nederlandse spectatortijdschriften in 1998 al eens door historica Dorothée Sturkenboom werden onderzocht, zag zij in de spectators dan ook de constructie van een gedeelde, mannelijke identiteit voor de Nederlandse burgerij.[6]

Sturkenboom identificeerde één terugkerend personage als personificatie van verwijfdheid. Het betrof een hartenbreker met een overmatige interesse in Franse mode en make-up, die bekendstond als de 'petit-maître'. Ze toonde aan dat zijn verwijfdheid onderdeel uitmaakte van een emotionele cultuur met duidelijke genderrollen, waarin overgave aan emotionele driften gelijkstond aan vrouwelijkheid. Opvallend was dat ook het buitensporig veel flirten met vrouwen, wat de petit-maître steevast deed, daarbinnen als 'verwijfd' bestempeld werd.[7] Bovendien stonden deze

"DE PETIT-MAÎTRES WERDEN BESCHREVEN ALS 'HERMAPHRODITEN, TEN MINSTE NAAR DE ZIEL'. 'ALLES WIJST DUIDELIJK AAN, DAT ZIJ TOT GEEN GESLAGT BEHOOREN"

verwijfde trekken in contrast met het zelfbeeld van de Nederlandse man dat, zo werkte ze in 2019 nader uit, werd gekenmerkt door matigheid, authenticiteit en eerlijkheid.[8]

Onderzoek naar gender in het verleden is de laatste jaren uitgebreid met een groeiende historiografie over historische genderambiguïteit. Werken zoals Leah DeVuns *The Shape of Sex: Nonbinary Gender from Genesis to the Renaissance* (2021) en de bundel *Trans Historical: Gender Plurality before the Modern* (2021) hebben aangetoond dat de geschiedenis een enorme verscheidenheid aan gendergerelateerde ideeën en praktijken kende die niet binnen de hokjes 'mannelijk' of 'vrouwelijk' paste. In de Nederlandse context is het historische denken over genderdiversiteit nog grotendeels onontgonnen terrein. Wel hebben enkele publicaties, waaronder recent onderzoek van historicus Jonas Roelens over interseksualiteit, aangetoond dat het thema een rol speelde in de cultuur en de rechtbanken van de achttiende-eeuwse Republiek.[9]

Ondanks de aangetoonde historische relevantie van genderdiversiteit, is het thema relatief onderbelicht gebleven. Dit kan mede toegeschreven worden aan een gebrek aan overgeleverde bronnen. Om dit probleem te overbruggen richten historici zich, naast waargebeurde casussen, ook op fictieve personages van wie de gender- of geslachtskenmerken niet eenduidig mannelijk of vrouwelijk zijn. Zo wordt de geschiedenis van genderdiversiteit niet enkel geschreven aan de hand van historische jurisprudentie en wetenschappelijke verhandelingen, maar ook van fictieve bronnen zoals toneelstukken en romans.[10]

Deze ontwikkelingen in de historiografie vormen een aanleiding om ook de niet-mannelijke petit-maître te herzien. Het mannelijke geslacht van het personage werd in de bronnen namelijk gecombineerd met uitgesproken vrouwelijke trekken. Hoe mannelijke en vrouwelijke kenmerken in dit personage verenigd werden, en of het daardoor ook buiten de binaire man/vrouw-indeling stond, is niet eerder

Afbeelding 1: Modeprent van een petit-maître, François Louis Joseph Watteau, 'Gallerie des Modes et Costumes Français', uitgegeven door Esnauts & Rapilly, (Parijs 1786).

verkend. Dit maakt het stereotype een interessante casus aan de hand waarvan vroegmoderne ideeën over genderambiguïteit onderzocht kunnen worden.

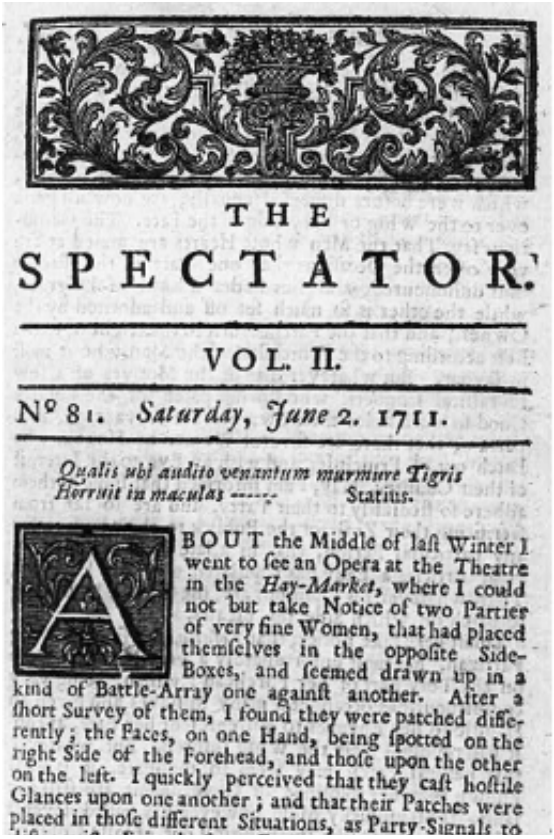
Ik onderzoek hoe spectator-schrijvers op hun publiek overbrachten dat de petit-maître niet (meer) in het hokje 'man' thuishoorde. Ik doe dit aan de hand van de zeventig spectatortijdschriften die tussen 1718 en 1800 in de Republiek verschenen – een periodisering die de opkomst, bloei en neergang van het genre omvat.[11] Verdeeld over 27 tijdschriften verschenen er 74 artikelen waarin de petit-maître voorkwam, waarvan er 25 hoofdzakelijk over het personage gingen.[12] Met een beschouwing van zowel de uiterlijke als innerlijke kenmerken van de petit-maître breng ik in kaart hoe auteurs invulling gaven aan 'verwijfdheid' in achttiende-eeuwse spectatortijdschriften.

Het 'verwijfde' uiterlijk

In het spectatoriale genre werd de petit-maître gekenmerkt door chique kleding, sneeuwwitte kousen en pruiken van de nieuwste mode.[13] Daarnaast werd hij omgeven door een sterke parfumgeur.[14] Het personage reflecteerde de modetrends die onder de Franse koningen Lodewijk XIII (r. 1610-1643) en Lodewijk XIV (r. 1643-1715) waren gepopulariseerd en symbool waren komen te staan voor de rijkdom en status van de aristocratie. Ook in de rest

van Europa was de Franse mode in aristocratische kringen aangeslagen.[15]

In de achttiende-eeuwse moraliserende literatuur werd die Franse mode mikpunt van kritiek. Het werd beschouwd als symbool voor aangeboren status, wat haaks stond op het verlichtingsideaal van universele gelijkheid tussen mannen.[16] In de spectators werd de Franse kleding van de petit-maître dan ook uitvoerig bespot. Het tijdschrift *De Onderzoeker* berichtte dat de petit-maître geen tien dagen in het jaar hetzelfde zou dragen en volgens *De Nederlandsche Spectator* had hij wel elf kleermakers nodig om zijn garderobe samen te stellen.[17]

THE

SPECTATOR.

VOL. II.

Nº 81. *Saturday, June* 2. 1711.

Qualis ubi audito venantum murmure Tigris
Horruit in maculas ----- Statius.

ABOUT the Middle of laſt Winter I went to ſee an Opera at the Theatre in the *Hay-Market*, where I could not but take Notice of two Parties of very fine Women, that had placed themſelves in the oppoſite Side-Boxes, and ſeemed drawn up in a kind of Battle-Array one againſt another. After a ſhort Survey of them, I found they were patched differently; the Faces, on one Hand, being ſpotted on the right Side of the Forehead, and thoſe upon the other on the left. I quickly perceived that they caſt hoſtile Glances upon one another; and that their Patches were placed in thoſe different Situations, as Party-Signals to

Afbeelding 2: Pagina uit het Engelse tijdschrift *The Spectator* (Londen, 1711).

De petit-maître zou daarnaast te herkennen zijn aan 'verwijfde en tedere weezens-trekken' zoals een mooi uiterlijk en een lichte huid.[18] Omdat dat mooie gezicht gepaard ging met een hoge stem was hij volgens de auteurs moeilijk te onderscheiden van een vrouw.[19] Eén auteur twijfelde daarom of de petit-maître 'onder 't Vrouwlijk of Mannelijk geslacht of wel onder beide te gelijk gehoorde gestelt te worden'. Na enige overdenkingen concludeerde hij dat het type op dit gebied 'onkenbaar' was.[20] 'Zij geeven voor van de mannelijke sexe te zijn,' schreef een ander, maar 'alles wijst duidelijk aan, dat zij tot geen geslagt behooren'.[21] Op basis van zijn fraaie uiterlijk werd het geslacht van het Franse typetje dus ter discussie gesteld.

Volgens de auteurs was de verwijfde man een 'twee-slagtig Dier' en waren

petit-maîtres ‘een soort van tweeslagtige Aapen’.[22] Deze beschrijvingen tonen een duidelijke afkeuring van de twijfelachtige genderverschijning van de petit-mâitre. De aap fungeerde in de achttiende eeuw namelijk als een belangrijke tegenhanger van de ‘beschaafde’ man. In de taxonomie van menselijke ‘rassen’ in relatie tot het dierenrijk, een praktijk die destijds nog tot wetenschap werd gerekend, was de Europeaan het toppunt van beschaving. De aap stond onderaan de hiërarchie, net onder de ‘onbeschaafde’ mens.[23] Wanneer de spectator-schrijvers naar verwijfde mannen verwezen als ‘wilde dieren’ en ‘mannelooze, zedelooze, woeste Aapjonkertjes’, plaatsten zij ook hen onderaan de beschavingshiërarchie.[24] Ook termen als ‘aapje’, ‘schepzel’ en ‘Aapenkinder’ werden gebruikt om dit te onderstrepen.[25]

Dat specifiek de verwijfde man achterliep op de beschaving hing mogelijk samen met achttiende-eeuwse ideeën over genderambiguïteit. Destijds werd de term ‘hermafroditisme’ gebruikt voor allerlei overtredingen van de binaire genderindeling, waaronder interseksualiteit en travestie. Deze werden gezien als een fout van de natuur en het voorkomen van hermafroditisme binnen een populatie zou een teken zijn van hun gebrekkige beschaving.[26] Een man die zich niet aan zijn genderrol hield werd daarom gezien als onbeschaafd, en een onbeschaafde man zou eerder buiten zijn genderhokje treden. Dit verklaart mogelijk waarom spectator-schrijvers, die zich bekommerden om de ‘beschaving’ van hun lezerspubliek, de androgyne petit-maître uitvoerig bekritiseerden.

Het ‘verwijfde’ innerlijk

Het spectatoriale genre steunde op de aanname dat uiterlijke kenmerken van een persoon te herleiden zijn tot innerlijke karaktertrekken. Dit was een idee uit de antieke gelaatskunde dat in de achttiende eeuw opnieuw in zwang raakte.[27] Ook het verwijfde uiterlijk zou een uiting zijn van een specifiek innerlijk. Binnenin de petit-maîtres zouden volgens de schrijvers zowel ‘De Man’ als ‘’t Wijf’ huishouden, wat ze ‘Hermaphroditen’ maakte, ‘ten minste naar de ziel’.[28]

"DE ANDROGYNE PETIT-MAÎTRE WERD IN VERBAND GEBRACHT MET UITEENLOPENDE CONCEPTEN, VAN DIERLIJKHEID EN HERMAFRODITISME TOT UITHEEMSHEID EN ONBETROUWBAARHEID."

Die ziel werd gekenmerkt door een gebrek aan rationeel denkvermogen. De verwijfde man was te herkennen aan ‘zijne spraek en zijne houding, maer boven al zijne onkunde’.[29] Volgens de spectators moest de grootte van zijn pruik dan ook compenseren voor zijn ‘gebrek aan Verstand en Geleerdheid’.[30] Dat gebrek zou het gevolg zijn van een slechte levensstijl; zijn bibliotheek bevatte alleen maar populaire Franse boekjes, de kerk bezocht hij enkel om vrouwen te versieren en hij sprak zo weinig Nederlands, dat hij de taal niet meer beheerste.[31] Vanuit de ‘verwijfde’ geest kon men volgens de auteurs daarom geen ‘verhevene gedagten’ meer verwachten.[32]

De verwijfde man stond in contrast met de rationele Spectator-figuur. Auteurs typeerden de Spectator als een man wiens ‘geest en denkenswijze tot het ernstige overhelt’, met een ernstig gelaat en een ‘hoofd vol gedachten’.[33] Binnen het genre stond hij dan ook bekend als een uiterst redelijke man uit de hoge burgerij.[34]

Volgens de auteurs was het vanzelfsprekend dat hij geen gedachten besteedde aan 'gekheden' als 'kaptafels' en 'kleederdragten', zoals de petit-maîtres deden.[35] Hiermee reflecteren de tijdschriften de tijdsgeest rondom de Verlichting, waarin rationeel denkvermogen een hoeksteen werd van de 'verlichte' mannelijke identiteit.[36]

Dat de verwijfde man niet aan dit mannelijke ideaal voldeed was volgens de spectator-schrijvers een probleem. Achter de 'tedere trekken' van de petit-maître zou volgens hen namelijk een 'laffe ziel' schuilgaan.[37] Nederlandse mannen, ooit nog 'dappere Batavieren', waren vervallen tot 'laffen Franschen'. Niet alleen de achttiende-eeuwse Nederlanders, maar vooral hun voorvaderen zouden volgens de auteurs daarom neerkijken op de verwijfde man.[38] Een schrijver vroeg zich zelfs af of de 'mannelijke vrouwtjes' nog wel moedig genoeg waren om 'verligte en werkzame staatsdinaars' te zijn.[39] Verwijfdheid was volgens de spectatortijdschriften daarom niet alleen een persoonlijke tekortkoming, maar ook een bedreiging voor de Republiek als geheel.

Die angst voor de 'verfranste' man hield mogelijk verband met heersende ideeën over hugenoten in de Republiek. Met de herroeping van het Edict van Nantes via het Edict van Fontainebleau in 1685 waren deze Franse protestanten hun religieuze rechten verloren en sindsdien waren zij Frankrijk in groten getale ontvlucht.[40] De cultuur die zij meebrachten werd geassocieerd met de absolute monarchie, een schrikbeeld voor de Nederlandse Republiek, en beschouwd als bedreiging voor de militaire slagkracht van de Nederlandse burgersoldaten.[41] Verfransing werd destijds daarom vaak verbonden aan cultureel verval.

Ook volgens de spectators zou de Franse cultuur de Nederlandse hebben besmet. De petit-maître ging namelijk door het leven als 'Fransche Heer' en deed alsof 'hij in Vrankrijk geboren is'. Met dit toe-eigenen van 'het air van een verwijfde Franschman' gingen 'Hollanders van ouwers tot ouwers' zich volgens spectator-schrijvers schamen voor hun Nederlandse identiteit.[42] Omdat deze Nederlandse mannen de Franse petit-maîtres nabootsten, vonden de auteurs hen 'belacchelijke kopijen van belacchelijke origineelen'.[43]

Dat de Nederlandse petit-maître een imitatie was van de Franse, was volgens spectator-schrijvers van groot belang. Volgens de auteurs kon enkel een specifieke aangeboren natuur een werkelijke petit-maître voortbrengen.[44] De echte Fransman kon niet afgerekend worden op zijn verwijfdheid – het was hem immers aangeboren – maar de Nederlander verdrong met zijn verwijfde gedrag zijn Hollandse aard.[45] Volgens *De Denker* kwam de Franse uitstraling van de petit-maître daarom uiterst onnatuurlijk over en deed hij nooit een pas of beweging 'die hij niet voorheen bestudeerde'.[46] Zelfs een petit-maître kon zijn Nederlandse innerlijk niet verbergen; 'men kan de natuur toch niet uittrekken,' schreef een auteur in *De Nederlandsche Spectator*.[47]

Verwijfdheid en misleiding

Volgens de auteurs had de petit-maître zich de Franse cultuur dus onvolledig toegeëigend en was hij tevens een gebrekkig Nederlander geworden. Onderzoek van Dorothée Sturkenboom heeft reeds aangetoond dat de nationale identiteit van de Republiek in deze periode gestoeld was op eerlijkheid en oprechtheid. Die kwaliteiten werden geassocieerd met een betrouwbare koopman en sloten aan op het zelfbeeld van de Republiek als handelsnatie.[48] Ook de spectator-schrijvers lijken gehecht te zijn geweest aan authenticiteit. Het was dan ook niet de Franse cultuur zelf, maar de bedrieglijke nabootsing ervan die de auteurs bekritiseerden.

De Franse cultuur was niet het enige dat de petit-maître onsuccesvol imiteerde. Ook de sociale status die het personage uitdroeg was niet authentiek. Hij zou volgens verschillende spectatoriale geschriften rond elf uur gewekt worden door een mannelijke kamerdienaar. De rest van zijn dag bracht hij, in aanloop naar zijn volgende feestje, voor de spiegel door.[49] Bij het aankleden en ontbijten werd hij opnieuw begeleid door zijn bediende. Aan het achttiende-eeuwse lezerspubliek toonden deze scènes dat de petit-maître leefde als een aristocraat. Eén auteur berichtte dan ook 'dat men zweeren zou' dat hij 'ten minsten een Baron' was.[50]

Het in dienst hebben van mannelijke kamerdienaars was destijds namelijk een statussymbool en de Franse elite omringde zich met zo veel bedienden als zij kon betalen. Naast hun uitstraling en vaardigheid was vooral hun aantal van belang.[51] De petit-maître beschikte in de Nederlandstalige spectatortijdschriften altijd maar over één dienaar, die bovendien bijzonder onbekwaam was. Zo kon het aankleden van de petit-maître wel twee uur duren, want, berichtte *De Gryzaard* sarcastisch, 'Monsieur, *son Valet du chambre* is wonderbaarlijk handig en voortvarend'.[52]

De spectator-schrijvers haalden de stereotypische Franse aristocratische cultuur uit zijn context en illustreerden daarmee dat de petit-maître pretendeerde onderdeel uit te maken van hogere kringen waar hij niet werkelijk thuishoorde. Dit is een voorbeeld van wat Lawrence E. Klein *social transvestitism* heeft genoemd: het zich voordoen als iemand van een andere sociale positie. Volgens Klein nam de kritiek op dit fenomeen toe in het Engelse spectatortijdschrift *The Tatler* naarmate in Engeland het onderscheid tussen sociale rangen vervaagde in de achttiende eeuw.[53] De Nederlandse spectator-schrijvers lijken deze afkeuring te hebben gedeeld.

Met zijn extravagante uiterlijk voegde de petit-maître zich naar een rang waar hij niet toe behoorde en een land waar hij niet vandaan kwam. Ook schikte hij zijn uiterlijk naar de smaak van vrouwen, wat volgens de auteurs opnieuw een uiting van onoprechtheid was.[54] De petit-maître zou in iedere vrouw interesse tonen, maar altijd op zoek blijven naar een nieuwe minnares.[55] De spectator-schrijvers zagen zijn schoonheid dan ook als een list om vrouwen in de val te lokken.[56] Hij zou een vrouw verleiden met de hoeveelheid poeder op zijn pruik, maar, zo waarschuwden de auteurs, huwelijksplannen zouden met 'een ongelukkige wind of onverwachte regenvlaag' verloren gaan.[57] Het fraaie uiterlijk werd daarom beschreven als 'valschen schijn' die de ware intenties van de man zou vermommen.[58]

Conclusie

In dit artikel heb ik me gebogen over wat spectator-schrijvers verstonden onder 'verwijfdheid' en waarom zij het steevast bekritiseerden. Op het eerste gezicht lijkt het verwijfde imago van de petit-maître gelinkt aan zijn verzorgde uiterlijk en opvallende kleding. Nader beschouwd blijkt het type vooral een belichaming van misleiding en bedrog. Hij beweerde een man te zijn, maar miste mannelijke moed en denkvermogen. Ook deed hij zich voor als Fransman, pretendeerde hij van stand te zijn en misleidde hij iedere vrouw die hij tegenkwam. Dit maakte de petit-maître een bedrieglijke verschijning en een tegenhanger van het ideaalbeeld van de eerlijke Nederlandse man. Het androgyne uiterlijk van de petit-maître, dat de Spectatorfiguur maar moeilijk in een hokje kon plaatsen, was één van de vele kenmerken waarmee het personage de toeschouwer om de tuin leidde.

'Verwijfdheid' werd in de spectatortijdschriften dus grofweg ingevuld als een gebrek aan authenticiteit of het verlies van een ware aard. Dit maakte de verwijfde petit-maître een geschikt personage om het verval van de Republiek te

illustreren. Het republikeinse politieke systeem werd door spectator-schrijvers als kenmerkend beschouwd voor de Nederlandse cultuur. Franse invloeden, die werden geassocieerd met absolute monarchie, zouden een bedreiging vormen voor het republikeinse besturingsmodel, en daarmee het unieke karakter van de Republiek. Auteurs signaleerden de veronderstelde bedreiging voor de Nederlandse aard aan de hand van de verwijfde man, die eveneens zijn authenticiteit verloren had.

De spectatortijdschriften tonen dat de ideeën over verwijfdheid niet enkel te maken hadden met gender of geslacht. De androgyne petit-maître werd in verband gebracht met uiteenlopende concepten, van dierlijkheid en hermafroditisme tot uitheemsheid en onbetrouwbaarheid. Deze konden naadloos in elkaar overvloeien omdat ze, volgens de spectator-schrijvers, allen evenmin in de Republiek thuishoorden. Zo legt de petit-maître de interne logica van het genderdenken in de spectators bloot, waarbinnen een geparfumeerde poederpruik symbool stond voor het verval van de natie.

Pia van der Schaft is onderzoeksmasterstudent geschiedenis aan de Radboud Universiteit en houdt zich bezig met ideeën over gender in de intellectuele en wetenschapsgeschiedenis van de Verlichting.

Eindnoten

1 *De Denker,* 'Onderrigting voor eene jonge Juffrouw hoe zich met betrekking tot het Huwelijk te gedraagen; briefs wyze voorgesteld.', 26 november 1764, 381.

2 *De Denker*, 'Inleiding tot dit Papier. Bericht van den Denker omtrent zyn Persoon en Werk.', 3 januari 1763, 1.

3 T. Schön, *A Cosmography of Man: Character Sketches in "The Tatler" and "The Spectator"* (Berlijn 2020).

4 *De Mensch Ontmaskert*, 19 september 1718, 253.

5 M. Cohen, *Fashioning Masculinity: National Identity and Language in the Eighteenth Century* (Londen 1996); M.J.M. Ezell, H. Barker en E. Chalus reds., *Gender in Eighteenth-Century England: Roles, Representations and Responsibilities* (Londen en New York 1997); S. Maurer, *Proposing men: dialectics of gender and class in the eighteenth-century English periodical* (Stanford 1998); A. Solomon-Godeau, *Male Trouble. A Crisis in Representation* (Londen 1999).

6 D. Sturkenboom, *Spectators van Hartstocht* (Hilversum 1998) 364.

7 Ibidem, 147-150, 360-363.

8 D. Sturkenboom, *De ballen van de koopman. Mannelijkheid en Nederlandse identiteit in de tijd van de Republiek* (Gorredijk 2019).

9 R. Dekker, G.J. Johannes en L. van de Pol reds, *De Bredasche Heldinne* (Hilversum 1988); R. Dekker en L. van de Pol, *Vrouwen in mannenkleren: de geschiedenis van een tegendraadse traditie. Europa 1500-1800* (Amsterdam 1989); J. Roelens, 'In de natuur een manspersoon. Interseksualiteit en medische onderzoeken in de vroegmoderne rechtbank' in: C. Delameillieure en J. Gijbels reds., *Consent. een vergeten geschiedenis van dwang en vrije wil* (Tielt 2025) 79-104.

10 L. DeVun, 'The Jesus Hermaphrodite: Science and Sex Difference in Premodern Europe', *Journal of the History of Ideas* 69-2 (2008) 193-218; Idem, 'Erecting Sex: Hermaphrodites and the Medieval Science of Surgery', *Osiris* 30-1 (2015) 17-37; D. Vakoch en S. Sharp reds., *The Routledge handbook of trans literature* (New York en Londen 2024); J. Zigarovich, 'Flesh and Fluids: The Problem of Sex Determination in Eighteenth-Century Intersex Case Studies' in: J. Chow en D. Kavanagh, *The Edinburgh Companion to Queer Reading* (Edinburgh 2025) 31-46.

11 De lijst van spectators is samengesteld door Piet Buijnsters in P. Buijnsters, *Spectatoriale Geschriften* (Utrecht 1991) 104-107; Ibidem, 14-17. Ook het Engelse spectatoriale genre kwam in die periode tot bloei, zie I. Italia, *The Rise of Literary Journalism in the Eighteenth Century: Anxious employment* (Abingdon 2005) 7.

12 *De Denker,* 'Onderrigting voor eene jonge Juffrouw hoe zich met betrekking tot het Huwelijk te gedraagen; briefs wyze voorgesteld.', 26 november 1764, 377-384; *De Denker*, 'Over de Kwaadsprekendheid en Lasterzucht; en de Oorzaken van die Gebreken.', 4 juni 1764, 177-184; *De Denker*, 'De Waereld vol Zotten.', 9 mei 1768, 145-152; *De Gryzaard*, 'No. 83.', 27 januari 1769, 241-248; *De Hollandsche Spectator*, 'No. 39.', 10 maart 1731, 63-72; *De Hollandsche Spectator*, 'No. 322.', 26 november 1734, 169-176; *De Misantrope, of de Gestrenge Zedemeester*, 'XIII. Vertoog.', 113-121; *De Misantrope, of de Gestrenge Zedemeester*, 'XLVIII vertoog', 328-337; *De Misantrope, of de Gestrenge Zedemeester*, 'XXIV. Vertoog. Brief.', 232-247; *De Mensch Ontmaskert*, 22 augustus 1718, 217-222; *De Mensch Ontmaskert,* 23 mei 1718, 113-120; *De Nederlandsche Criticus*, 'No. LXXIII.', 585-591; *De Nederlandsche Spectator*, 'No. 114.', 73-80; *De Nederlandsche Spectator,* 'No. 167.', 89-96; *De Nederlandsche Spectator*, 'No. 188.', 41-48; *De Nederlandsche Spectator*, 'No. 267.', 49-56; *De Nederlandsche Spectator,* 'No. 276.', 121-138; *De Onderzoeker*, 'No. 59.', 11 december 1769, 49-56; *De Pedagoog*, 'No. 26.', 18 oktober 1756, 201-208; *De Rhapsodist*, 'Brief van Zalchun over de Europeanen, en Bijzonderlijk der Nederlanderen.', 154-177; *De Schertser*, 'No. 7.', 23 mei 1735, 49-56; *De Vaderlander*, 'No. 53. De Watervloed.', 25 december 1775, 409-416; *De Weereldt in haar Verscheidentheidt*, 'Het afbeeltsel der Petit-Maitres. Redevoering.', 191-198; *De Weereldt in haar Verscheidentheidt*, 'Amsterdam in een gedeelte zyner inwoonders beschout. Redevoering.', 86-88

13 *De Leerzame Praat-Al*, 'No. 21. De opschik in kleeding.', 26 mei 1790, 164; *De Nederlandsche Spectator,* 'No. 167.', 90; *De Nederlandsche Spectator*, 'No. 268.', 61; *De Hollandsche Spectator*, 'No. 39.', 10 maart 1731, 71.

14 *De Nederlandsche Spectator,* 'No. 276.', 123.

15 M. Kwass, 'Big Hair: A Wig History of Consumption in Eighteenth-Century France', *The American Historical Review* 111-3 (2006) 631-659, aldaar 634.

16 M. Martin, *Selling Beauty: Cosmetics, Commerce, and French Society*, *1750–1830* (Baltimore 2009) 73-74.

17 *De Onderzoeker*, 'No. 95.', 20 augustus 1770, 342; *De Nederlandsche Spectator,* 'No. 276.', 52.

18 *De Denker*, ‘De Waereld vol Zotten.’, 9 mei 1768, 152; *De Mensch Ontmaskert*, 22 augustus 1718, 218; *De Nederlandsche Spectator*, ‘No. 267.’, 52; *De Denker,* ‘Onderrigting voor eene jonge Juffrouw hoe zich met betrekking tot het Huwelijk te gedraagen; briefs wyze voorgesteld.’, 26 november 1764, 381.
19 *De Gryzaard*, ‘No. 83.’, 27 januari 1769, 242; *De Hollandsche Spectator*, ‘No. 322.’, 26 november 1734, 175.
20 *De Verreezene Hollandsche Socrates*, ‘No. 23.’, 5 juni 1741, 177-178.
21 *De Rhapsodist*, ‘Brief van Zalchun over de Europeanen, en Bijzonderlijk der Nederlanderen.’, 160.
22 *De Denker,* ‘Onderrigting voor eene jonge Juffrouw hoe zich met betrekking tot het Huwelijk te gedraagen; briefs wyze voorgesteld.’, 26 november 1764, 381; *De Rhapsodist*, ‘Brief van Zalchun over de Europeanen, en Bijzonderlijk der Nederlanderen.’, 160-161.
23 D. Bindman, *Ape to Apollo: aesthetics and the idea of race in the 18th century* (Londen 2002) 19-21, 152 en 102.
24 *De Onderzoeker*, ‘No. 95.’, 20 augustus 1770, 338; *De Rhapsodist*, ‘Brief van Zalchun over de Europeanen, en Bijzonderlijk der Nederlanderen.’, 161.
25 *De Examinator*, ‘No. 46.’, 20 november 1730, 364-365; *Zinryk en Schersend Woordenboek*, ‘No. 118.’, 14 april 1761, 114.
26 R. Gilbert, *Early Modern Hermaphrodites: Sex and Other Stories* (New York 2002) 9, 27 en 77.
27 L. von Plato, *The aesthetic expression of moral character: moral beauty in the eighteenth century* (Leiden 2018) 46.
28 *De Hollandsche Spectator*, ‘No. 39.’, 10 maart 1731, 71-72.
29 *De Nederlandsche Spectator,* ‘No. 276.’, 123; *De Pedagoog*, ‘No. 26.’, 18 oktober 1756, 206-207.
30 *De Rhapsodist*, ‘REGISTER ZONDER BOEK’, 34; *De Nederlandsche Spectator,* ‘No. 167.’, 90.
31 *De Gryzaard*, ‘No. 83.’, 27 januari 1769, 241-242; *De Hollandsche Spectator*, ‘No. 322.’, 26 november 1734, 174; *De Nederlandsche Spectator*, ‘No. 267.’, 52; *De Gryzaard*, ‘No. 83.’, 27 januari 1769, 241-242; *De Gryzaard*, ‘No. 6.’, 7 augustus 1767, 46.
32 *De Misantrope, of de Gestrenge Zedemeester*, ‘XXIV. Vertoog. Brief.’, 238; *De Hollandsche Spectator*, ‘No. 39.’, 10 maart 1731, 71-72.
33 *De Gryzaard*, ‘No. 6.’, 7 augustus 1767, 46; *De Hollandsche Spectator*, ‘No. 39.’, 10 maart 1731, 71-72.
34 Sturkenboom, *Spectators van Hartstocht*, 66.
35 *De Gryzaard*, ‘No. 6.’, 7 augustus 1767, 46.
36 Belangrijke publicaties waarbinnen dit thema werd onderzocht zijn bijvoorbeeld A.J. LaVopa, *The labor of the mind. Intellect and gender in Enlightenment cultures* (Philadelphia 2017); L. Schiebinger, *The mind has no sex? Women in the origins of modern science* (Cambridge 1991).
37 *De Nederlandsche Spectator*, ‘No. 268.’, 60; *De Denker,* ‘Onderrigting voor eene jonge Juffrouw hoe zich met betrekking tot het Huwelijk te gedraagen; briefs wyze voorgesteld.’, 26 november 1764, 381.
38 *De Nederlandsche Spectator,* ‘No. 167.’, 92-95.
39 *De Hollandsche Spectator*, ‘No. 39.’, 10 maart 1731, 71-72.
40 W. Velema, *Republicans: Essays on Eighteenth-Century Dutch Political Thought* (Leiden 2007), 77-93.
41 E. de la Porte, *Verlichte verhalen. De omgang met het verleden in de Nederlandse Verlichting* (Amsterdam 2023) 61-62; S. Dudink, ‘Mannelijk burgerschap en lafhartige verwijfdheid: Mannelijkheid en politiek in Nederland aan het einde van de achttiende eeuw’, *Groniek* 158-159 (2002) 107-118, aldaar 114-115.
42 *De Nederlandsche Spectator,* ‘No. 167.’, 89-90 en 94-95.
43 *De Onderzoeker*, ‘No. 59.’, 11 december 1769, 53.
44 *De Misantrope, of de Gestrenge Zedemeester*, ‘XIII. Vertoog.’, 120.
45 *De Nederlandsche Spectator*, ‘No. 188.’, 45; *De Nederlandsche Spectator,* ‘No. 167.’, 94-95; *De Weereldt in haar Verscheidentheidt*, ‘Amsterdam in een gedeelte zyner inwoonders beschout. Redevoering.’, 84-85.
46 *De Denker*, ‘De Waereld vol Zotten.’, 9 mei 1768, 147.
47 *De Nederlandsche Spectator*, ‘No. 114.’, 79-80; *De Nederlandsche Spectator*, ‘No. 188.’, 46-47.
48 Sturkenboom, *De Ballen van de Koopman*, 361.
49 *De Menschenvriend*, ‘No. 15. Bezigheden van zommige jongelingen.’, 114; *De Nederlandsche Spectator,* ‘No. 276.’, 123; *De Mensch Ontmaskert*, 22 augustus 1718, 219.
50 *De Gryzaard*, ‘No. 83.’, 27 januari 1769, 244.
51 S. Maza, *Servants and Masters in Eighteenth-Century France* (New Jersey 1983) 199.
52 *De Gryzaard*, ‘No. 83.’, 27 januari 1769, 244.
53 L.E. Klein, ‘Politeness for the plebes’ in A. Bermingham en J. Brewer, *The consumption of culture, 1600-1800: image, object, text* (Londen en New York 1991) 362-383, aldaar 374.
54 *De Hollandsche Wysgeer*, ‘248. Van de Verkiezing eenes Echtgenoots.’, 25 oktober 1760, 69; *De Weereldt in haar Verscheidentheidt*, ‘Het afbeeltsel der Petit-Maitres. Redevoering.’, 192.
55 *De Mensch Ontmaskert,* 23 mei 1718, 119; *De Denker,* ‘Onderrigting voor eene jonge Juffrouw hoe zich met betrekking tot het Huwelijk te gedraagen; briefs wyze voorgesteld.’, 26 november 1764, 381.
56 *De Schertser*, ‘No. 7.’, 23 mei 1735, 56; *De Nederlandsche Spectator,* ‘No. 167.’, 90-91.
57 *De Nederlandsche Criticus*, ‘No. LXXIII.’, 590-591.
58 *De Verreezene Hollandsche Socrates*, ‘No. 22.’, 29 mei 1741, 175.